

Shu, So og Sho

Den fjernøstlige bog

Kina, Korea og Japan

*Afforskningsbibliotekar Bent Lerbæk Pedersen,
Det Kongelige Bibliotek*

Den traditionelle bog i fjernøsten er i høj grad en kinesisk bogtype, der spredte sig til Korea og Japan. Baggrunden for dette skal dels findes i at begge lande overtager den konfucianske filosofi og dels i at de anvender kinesiske tegn til at skrive deres egne sprog, der vel at mærke kommer fra en helt anden sprogstamme end kinesisk. Verdens tidligste trykte værk er da også en buddhistisk sutra, der godt nok er trykt i Kina, men den blev lagt som relikvie i en stenpagode i Pulguk templet i det sydlige Korea.

Papir, og bøger af papir, kan have været importeret fra Kina til Korea allerede i 100-tallet, mens en lignende import er begyndt til Japan i 300-tallet. Det tidligst kendte håndskrift på papir fremstillet i Korea kommer sandsynligvis fra 500-tallet. I Japan er det hidtil ældste fundne håndskrift fra perioden 609 til 616. Dette håndskrift er skrevet på papir lavet i Kina, mens de tidligst kendte håndskriftfragmenter skrevet på japansk

fremstillet papir er dateret til 701.

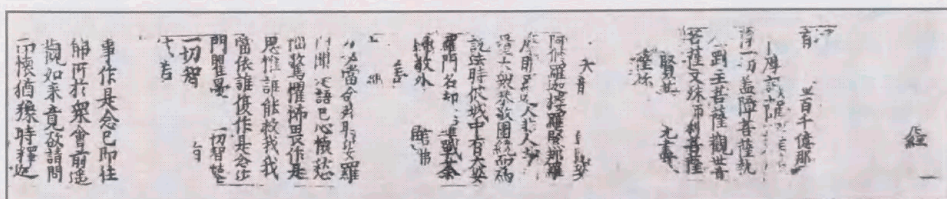
Denne artikel her gennemgår først bogens udvikling i Kina for efterfølgende at opridse de særlige aspekter af koreanske og japanske bøger.

Kina

De ældste skrifter, man har fundet i Kina, forekommer på ben eller skildpaddeskjolde anvendt i spådomssammenhænge. Tegn er indridset på overfladen og indgnedet med farve. De stammer fra Shang-dynastiets senere del (14.-10. årh. fvt.) og er fundet i den centrale del af Kina. Teksterne kan siges at være en form for rapporter i forbindelse med orakeltagningen og ikke egentlige bøger. Først fra det 7. årh. fvt. har man tekster, der er opbevaret på en sådan måde, at man kan betragte dem som bøger. Det er tekster, der er skrevet dels på silkestykker og dels på bambus- eller træpinde. Teksterne er både en slags rapporter og skrifter af spekulativ art, bl.a. religiøse og filosofiske.

Tekster på silke kan enten være skrevet på rektangulære stykker, der kan være hæftet sammen til lange baner. Selve teksten blev påført med en pensel og kun på den ene side. De rektangulære stykker blev derpå foldet sammen, mens banerne blev rullet op om en stok. For at beskytte teksten mod stød og slid skrev man et stykke fra kanterne og anbragte et stykke ekstra stof først på rullen, således at dette ubeskrevne

Første del af en sutra-tekst oprindeligt gemt i en pagode opført i Pulguk templet fra Korea i begyndelsen af 700-tallet. Den viste del er let beskadiget (Det Kongelige Bibliotek).

Orakelben af skulderblad fra et får med indridsede og indfarvede tegn. Fra Shangdynastiets senere del ca. 14-1300 fvt. (Det Kongelige Bibliotek).

stykke lagde sig som en kappe omkring rullen. En snor eller et bånd blev snøret omkring rullen for at holde den sammen. Rullen er på den måde den ældste egentlige bogform, man kender fra Kina.

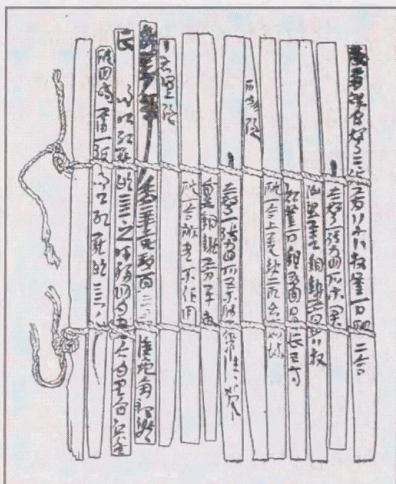
Træ eller bambus blev rengjort for bark og ujævnheder og dernæst skåret i passende små stykker. Med en pensel malede man tegnene fra oven og nedefter på pindene, hvor der sædvanligvis kun var plads til en række af tegn. Man skrev kun på den ene side af pinden. Når man havde skrevet en pind færdig, lagde man den til højre for sig og tog fat på næste pind. Når den var beskrevet, lagde man den til venstre for den foregående pind, således at pindenes rækkefølge og dermed læseretningen blev fra højre mod venstre - dvs. modsat læseretningen i

Vesten. Pindene blev bundet sammen af to snore i sammensnøringer på henholdsvis den øvre og nedre del af pindene. De sammenbundne pinde kan derefter ruller op i et bundt ligesom silkerullerne, og de holdes ligeledes samlet af en snor eller et bånd. Nogle bambus- og træpinde blev dog sammenlagt på en sådan måde, at de kunne stables oven på hinanden, hvorved de fremstod som en bælg på en harmonika. For at beskytte denne type af bøger har man sandsynligvis svøbt dem i et stykke stof, da sådanne svøb kendes fra senere tider.

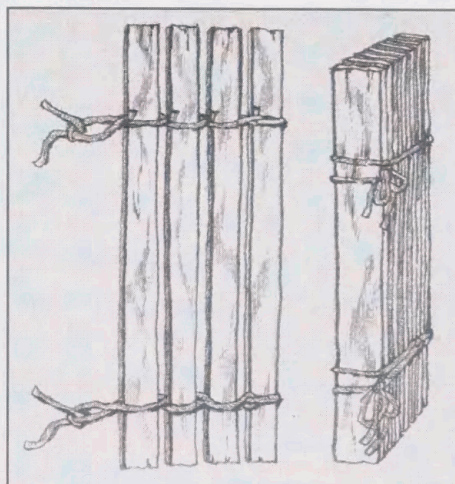
De første bøger fandtes således i to lignende formater, en rulle og en firkantet stabel. Bambus- og træbøgerne var i anvendelse op til 2. årh. evt., hvor papiret begyndte at overtage rollen som skrivemateriale. Man fortsatte dog med at skrive tekster på silkeruller, men deres brug blev begrænset til særlige lejligheder og religiøse formål.

Da papiret blev opfundet i det 1. årh. evt. kom det også i anvendelse som skrivemateriale. Det var naturligt at fortsætte rulleformatet, da papir blev fremstillet i ark, der let kunne limes sammen i lange baner. Længden på en rulle blev afgjort af tekstens omfang - dvs. korte tekster fyldte en rulle mens lange tekster fyldte to eller flere ruller. Efter fund af papirruller fra 400-tallet til 1000-tallet at dømme, var højden på papirarkene oftest mellem 24 og 27 cm, mens længden på arkene almindeligvis var op til 48 cm. Beskyttelsesdelen først på rullen kunne erstattes af stof, der ofte var af fint vævet brokade for at angive tekstens vigtighed for læseren. For yderligere at beskytte rullerne kunne de bundtes og indpakkes i fine måtter af silke eller i mere robuste materialer som hamp eller flettet bambus.

Buddhismen, som lægger megen vægt på tekster, kom til Kina i det 1. årh.

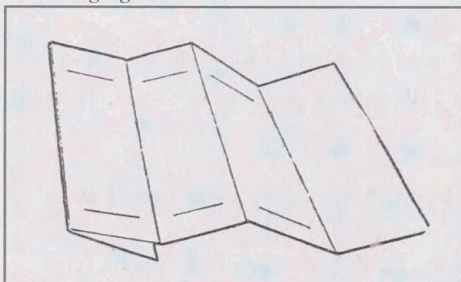

Tegning af en del af en bambusbog fra Hantiden (206 fvt. - 220 evt.) med en militær tekst (Det Kongelige Bibliotek).

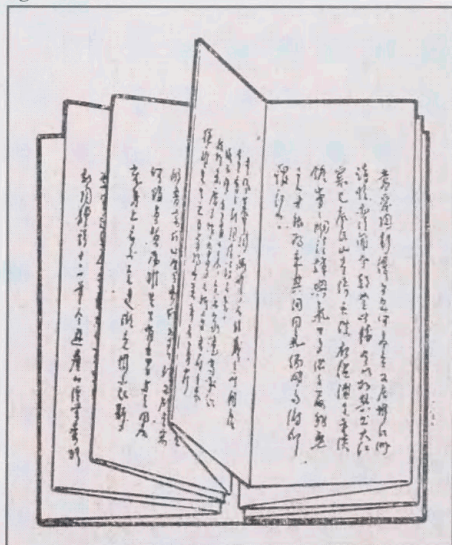
Eksempel på en stokke- eller bambusbog bundet efter plisseringsmetoden (Det Kongelige Bibliotek).

Skematisk tegning af en buddhistisk foldearkbog (Det Kongelige Bibliotek).

evt. og spredte sig hurtigt over hele landet i det 2. årh. Indiske tekster blev oversat til kinesisk, og de kinesiske disciple fremstillede selv deres egne kommentarer og fortolkninger. En anden ansporing til at producere tekster indenfor buddhismen kommer igennem deres skæbnebegreb - Karma. For at opnå en bedre position dels i helvedet, hvis man skal gennem dette, og dels i forbindelse med genfødslen i næste liv, kunne man lade hellige tekster fremstille - jo mere fornemt, des bedre karma. Desuden skulle teksterne kontinuert

Tegning af foldeark limet på et stift papirark i dobbeltstørrelse, så en foldebog opstår (Det Kongelige Bibliotek).

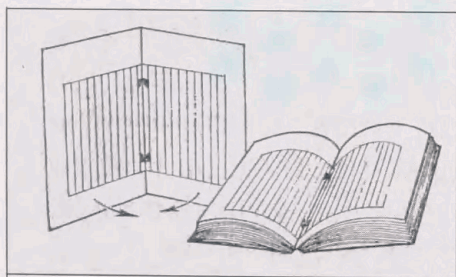

ligt reciteres i templerne. Dette affødte, at munkene tog den gamle metode til at stable bambuspinde op som erstatning for de lange papirbaner i rulleformatet. Man fol-

dede simpelthen papirarkene sammen i passende brede lag, som på en harmonika, og limede arkene sammen i en overkommelig længde. Herved opstod en foldebog, hvor de beskrevne side vendte opad, når man åbnede bogen. Dette arrangement lettede læsningen og dermed anvendeligheden af bogen. Man læste stadigvæk fra oven og nedefter i kolonner og fra højre mod venstre.

Første og sidste fold blev forstærket med flere lag papir, så de kunne beskytte selve tekstdelen. Forstærkningerne kunne yderligere dækkes med stof. Også uden for den buddhistiske verden kom denne bogform til nytte, og man brugte den især til tit benyttede referenceværker og ordbøger. Dog kunne folderne tage skade af de mange opslag, og siderne blev løse ved flittigt brug.

Bogtrykket, der indledte næste skridt i udviklingen, startede sandsynligvis i den sene del af 600-tallet, som enkelbladstryk. I 800- og 900-tallet var bogtrykket ganske veletableret og en ny type af bøger så dagens lys. I Kina valgte man at trykke et ark ad gangen fra en blok, således at et værk kom til at bestå af en stabel ark med den trykte tekst på den ene side. Da papirarkene

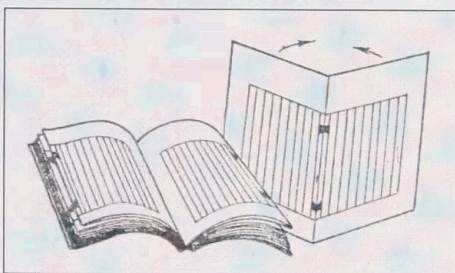

Tegning af 'sommerfuglebogen'. Bemærk at teksten er helt ind mod ryggen i midten af en side (Det Kongelige Bibliotek).

i Kina var længere end de var høje, var det mest praktisk at folde papiret i midten, så man fik to sider i en bog. Man valgte derfor at dele trykbløks-fladen op i to kolon-

neopdelte afsnit med en skillelinie i midten, hvor man kunne angive titel- og sideoplysninger. I begyndelsen foldede man siderne sammen med tekstdelene mod hinanden og limede arkene sammen i ryggen. Dette arrangement havde dog den ulempe, at siderne ofte løsnede sig efter en del brug og disse løse sider kunne let falde ud af bogen.

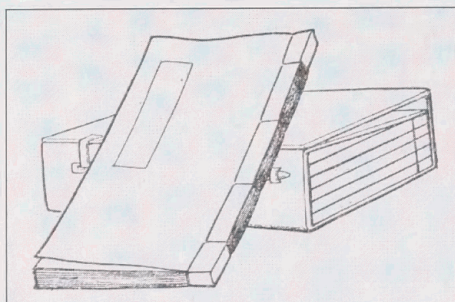
Løsningen på dette var at folde siderne omvendt sammen, således at de utrykte bagsider vendte mod hinanden og at de trykte sider vendte udad. Alle arkene blev

Tegning af en bog, hvor de utrykte sider foldes mod hinanden (Det Kongelige Bibliotek).

samlet med sidemarginerne i ryggen, mens bogens snit bestod af de foldede midterlinier. Denne udvikling fandt sted i 12-1300-tallet. De løse sider blev først holdt sammen af snoede papirstrimler, der var ført gennem borede huller tæt ved ryggen, men senere i 15-1600-tallet blev strimlerne erstattet af tråde hæftet gennem fire til otte huller langs ryggen. "Den harmonikafoldede" bog forsvandt dog ikke helt, da den undertiden blev taget i anvendelse til buddhistiske værker.

For- og bagsiden på et hæfte bestod af et stykke ret kraftigt papir til beskyttelse af den trykte tekst. Man forsøgte at holde insektangreb væk fra bøger ved at lægge et blad med insektafvisende kemikalier ind mellem bogblokken og det ydre bind. For yderligere at beskytte hæfterne i et værk

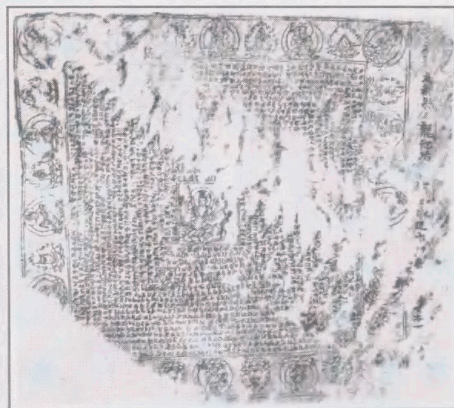
Tegning af den beftede bog og en bøgekapsel (Det Kongelige Bibliotek).

kunne man fremstille kapsler eller bogæsker. Disse kapsler og æsker var ofte betrukket med stof, gerne farvet blå, der menes at være ekstra beskyttende mod onde ånder, men andre farver kan ses samt igen i fin brokade. Undertiden valgte man at lægge hæfterne mellem to træplader, der var fremstillet af et aromatisk træ som f.eks. kamfer, så det også kunne beskytte mod eventuelle insektangreb.

Bogtryk

Bogtrykket synes som nævnt ovenfor at været blevet opfundet i Kina en gang i den sene del af 600-tallet. De første tryk man kender i dag er fra den tidlige del af 700-tallet. Disse tryk er buddhistiske, og de er ret små. De er fundet dels i Korea og dels i Japan, men er trykt i Kina, og de har været benyttet som relikvier i pagoder. Ideen til trykning kan meget vel være kommet fra buddhisternes fremstilling af amuletter og relikvier igennem massefremstillingen af votivbilleder af forskellige buddhafigurer. Disse figurer blev skåret i træ, ler eller metal i form af stempler, der kunne trykkes igen og igen på papir, stof eller træ.

Denne type af massefremstilling af votivbilleder kan have inspireret buddhistiske munke til at inkludere tekst i billederne, og en del af de tidligste tryk man har

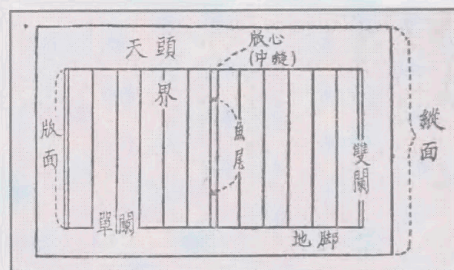

Enkeltbladstryk af buddhistisk tekst på tibetansk med billeder af buddhafigurer, dateret 757 (Det Kongelige Bibliotek).

fra Kina, er da også enkeltbladstryk med buddhistisk indhold.

I Kina valgte man at lade trykpladens størrelse være afhængig af størrelsen på de papirark, man kunne producere.

Der kunne anvendes forskellige

Tegning af sideopsætningen i en kinesisk bog (Det Kongelige Bibliotek).

typer af tegn til trykning, men ofte anvendte man en afart af Kaishu-stilen (den regulære stil), der var let at læse. Forord var undertiden skrevet i en kalligrafisk præget stil, der skulle tilføre værket et mere personligt anstrøg. Kommentarer og noter til en tekst var som regel anbragt efter den sætning eller afsnit, man ville forklare, med små tegn, så der var plads til to rækker i tekst-

此渡

河水又南右合陶渠水

水出西北梁山東南流逕漢陽太守殷濟精廬南

作精廬尚宋本作尚在此脫俗謂之子夏廟河水又在字吳本改爲南似誤

南逕高門南蓋層阜墮鼓故流東門之稱矣又東南

逕華池南池方三百六十步在夏陽城西北四里許

故司馬遷碑文云高門華池在茲夏陽西城北漢陽

太守殷濟精舍四里所今高門東去華池三里谿水

又東南逕夏陽縣故城南服虔曰夏陽號邑也在太

陽東三十里城南春秋魯公二年庚午師城下陽縣按漢志弘農改縣杜元凱云下陽號邑在河東大陽無注故少梁龍門在北則下陽夏陽兩地也公羊傳

下陽作夏陽取因誤矣又歷高陽宮北又東南逕司馬子長墓

北墓前有廟廟前有碑永嘉四年漢陽太守殷濟瞻

仰遺文大其功德遂建石室立碑樹柏太史公自敘

曰遷生於龍門是其墳墟所在矣谿水東南流入河

昔魏文侯與吳起浮河而下美河山之固即於此也

河水又西徐水注之

水出西北梁山東南流逕漢武帝登仙宮東東南流

絕疆梁石逕劉仲城北是漢祖兄劉仲之封邑也故

徐廣史記音義曰郟陽國名也高祖八年侯劉仲是

也師陽當作郟陽後史記高祖紀代王劉仲與國亡後曰在郟陽後索隱曰合陽屬馮翊郡

水之陽也其水東南逕子夏陵北東入河

水出西北

水之陽也

水之陽也

水之陽也

Opslag fra bog med kommentarer til den klassiske bog om vandveje i Kina (Shuijing zhu) med tegnene kalligraferede i den letlæselige Songstil (Det Kongelige Bibliotek).

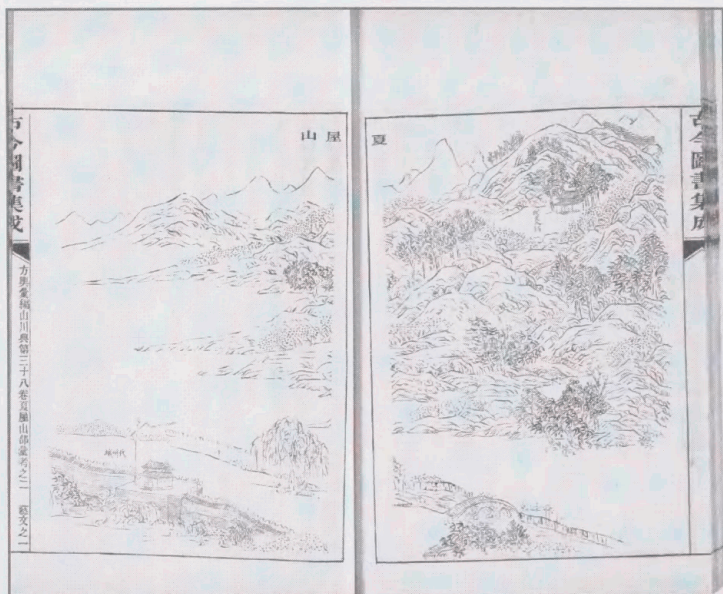
kolonnen. Teksten var ikke interpunktuert.

Den tekst, man ser på en tryk-blok, er naturligvis spejlvendt for at få en retvendt tekst ved trykning. Først udfyldte en kalligraf et ark papir, som svarede til tryk-blokkens størrelse. Dette ark lagdes ned på trykpladen, der var belagt med et tyndt lag rismasse. Tekstsiden lagdes nedad og presse-des ind i rismassen, så tegnene efterlod et af-tryk i spejlvendt form. Når papiret var tørt, fjernedes det, og en håndværker kunne skære tegnene ind i blokken fra det efter-ladte aftryk. Alle områder, der ikke hørte med til teksten og dens indramninger, blev

skåret væk. Når blokken var færdig, smurte trykkeren tusch på de ophøjede dele af blok-ken og lagde dernæst et stykke papir oven på pladen. Papiret blev presset let ned på pla-den, hvorefter trykkeren kunne frigøre papi-ret. Teksten på papiret stod nu retvendt, og det trykte papir kunne lægges til tørre før det gik til indbinding. En dygtig trykker kunne fremstille mellem 1500 og 2000 tryk hver dag.

I 1000-tallet eksperimenterede nogle trykkere med at fremstille tryk fra løse typer, hvor hvert type indeholdt et tegn. De løse typer blev mast ned i en klistermasse,

Eksempel på illustration over to sider, trykt på hver sin halvdel af to trykbløkke for at danne et helt billede i et sideopslag. Bemærk træet i forgrunden lidt til venstre for midten; dets yderste grene ses på bogens højre side. (Xiawan bjerget i Shanxi provinsen). Faksimile af 1728 udgaven af Gujin Tushu jicheng (Illustreret encyklopædi) fra 1934) (Det kongelige Bibliotek).

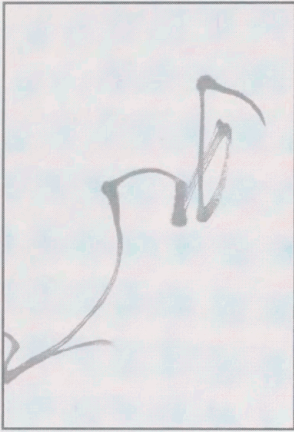

der lå i en ramme. De første løse typer bestod af brændt ler, men denne fremstillingsproces var besværlig, da det krævede en meget høj kontrol af fugtighedsindholdet i leret ved brændingen, for at bevare typerne i samme størrelse efter afkølingen. Løse typer af metal blev så småt taget i brug i 1100-tallet, men var først udbredt i Kina fra den sene del af 1400-tallet, hvorimod de i Korea allerede tidligt var regelmæssigt anvendt. De løse metaltyper var almindeligvis fremstillet i bronze, da dette materiale var optimal for den anvendte tuschsværte. Omkring år 1300 begyndte man at fremstille løse typer i træ og fra 1500-tallet også i emalje.

Løse typer blev aldrig særligt populære i Kina, da det var besværligt at finde frem til de enkelte tegn, og man vedvarende skulle vedligeholde de enkelte typer. Desuden skulle man tillige have mindst to størrelser af de samme tegn - henholdsvis til selve teksten og til kommentarerne. De var også mere kostbare at fremstille end træblokke, så det kunne kun betale sig at anvende løse ty-

per ved meget store bogprojekter. I sådanne projekter havde man op til 250.000 løse typer. Med ankomsten af vesterlændinge og især de kristne missionerer i 1800-tallet blev løse typer lavet af bly mere almindelige, da vesterlændingene var vant til at anvende dem. Blytyper dominerende indtil muligheden for digitale tryk opstod i den sene del af 1900-tallet.

I løbet af 1900-tallet kom tekstlinierne i den kinesiske bog mere og mere til at ligne de bøger, der blev trykt i Vesten, dog bare med tegn i stedet for bogstaver, og læseretningen i den moderne bog blev som i Vesten fra venstre mod højre og ordnet horisontalt. Bogen er i kodeks-format, dvs. større i højden end bredden. Klassiske og historiske værker kan stadigvæk sættes op i traditionelle formater. Det har dog været en del mere udbredt at anvende de traditionelle kinesiske formater i Hong Kong og på Taiwan, men også her er de stærkt på retur i dag.

Aftryk af otte blokke med hver sin farve. Træsnit af Qi Baishi (1864-1957). Disse blokke er blevet fremstillet i 1950'erne (Det Kongelige Bibliotek).

Bogillustrationer.

Allerede fra tidlig tid ser man illustrationer i håndskrifter. De kan være af religiøs eller verdslig art, bl.a. kendes gengivelser af gymnastikøvelser eller landkort. Buddhisterne anvendte som tidligere nævnt stempler med hellige figurer til at udbrede deres tro, og de buddhistiske munke var da også med til at få de første tryk illustreret med billeder. Billederne blev skåret i træblokke og trykt ligesom trykplader med tekster. En illustration kan stå alene, evt. med en kort tekst eller titel, eller den kan indlemmes i en tekst. Nogle illustrationer fylder kun en side, mens andre går over to sider for at danne et helt billede. Hvis to-sides illustrationer skal indbindes på normal vis i en hæftet kinesisk bog, skal man derfor have illustrationen fordelt på to trykblokke - den første del på venstre side af første blok og den anden del på højre del af den anden trykblok. Man kan dog bevare illustrationen som et ubrudt billede ved at indsætte større enkeltbladstryk i hæftningen, men så skal de foldes ind under de øvrige sider.

Sædvanligvis er traditionelle kinesiske trykte bogillustrationer sort/hvide, men fra 900-tallet kender man sort/hvide tryk, hvorpå der er tilføjet farver i hånden. Fra 1100-tallet trykte man pengesedler med farvede partier, og det første egentlige flerfarvetryk med en figur stammer fra samme periode. Under den mongolske besættelse af Kina 1279-1368 tryktes en del tekster, hvor kommentarerne er gengivet i rød, grøn, blå eller gul, mens selve teksten er i sædvanlig sort tusch. I slutningen af 1500-tallet dukker trykte flerfarvede illustrationer op. De er meget forfinede og kan i bedste fald ligne kinesiske malerier med mange nuancer i motiverne. Dette resultat opnås gennem en kompliceret proces, hvor hver farve/farvnuance har sin egen trykblok.

I 1600-tallet blev der udgivet en del fine flerfarvetryk, der så at sige var en slags manualer for maleri og kalligrafi. Kunstkataloger, litterære samlinger og brev-papir kunne ligeledes være fint illustreret i farvetryk. I den sene del af 1700-tallet svinder dog brugen af flerfarvetryk meget ind i Kina, mens teknikken blev bevaret og videreudviklet i Japan.

I den tidlige del af 1900-tallet eksperimenterede kinesiske kunstnere og bogtrykkere med opsætningen af bøger og enkeltbladstryk. Det var især titelbladene, der fik en mere livlig form, bl.a. gennem farver, dristige udformninger af tegnene og med billeder. Med den kommunistiske overtagelse af magten på det kinesiske hovedland i 1949 blev disse eksperimenter stillet noget i bero, og først i den sene del af 1900-tallet kom nye tiltag frem og ikke bare på titelbladsniveau, men også i selve sideopsætningen. Siderne fik ofte bogens titel og undertiden kapitelnavnet markeret på hver side - ofte ledsaget af små vignet-lignende illustrationer. Ikke alle sideopsætninger er lige heldige bl.a. findes nogle eksempler på sider, hvor nedtonede illustrationer ligger bagved teksten og besværliggør læsningen.

Korea

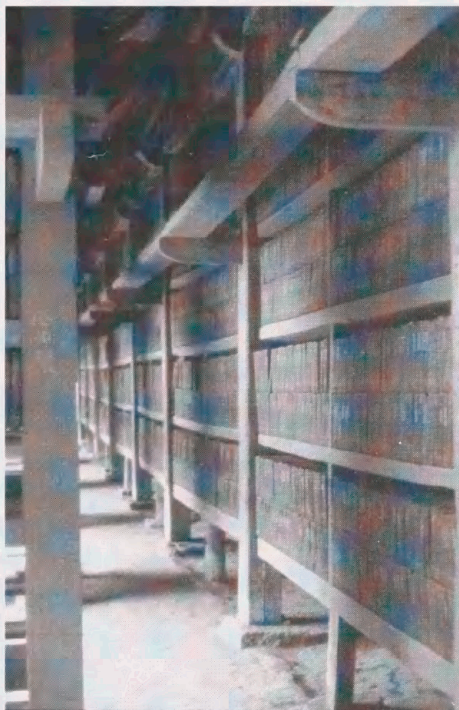
Bog- og bogtrykkunsten i Korea kom som en inspiration fra Kina. I den nordlige del af Korea havde man allerede fra det 2. årh. fvt. en tæt kontakt med Kina, og kineserne fik etableret en koloni i området omkring det nuværende Pyongyang fra 108 fvt. til ind i 300-tallet. Gennem den kontakt blev papir og papirfremstilling højst sandsynligt introduceret senest i 200-tallet. Fra den sene del af 300-tallet blev kontakten udvidet gennem det buddhistiske indtog i det nordlige Korea.

Mange koreanere kom til Kina og lærte bl.a. at fremstille pensler, tusch og papir.

Den koreanske papirfremstilling var således lig med den kinesiske, og koreanerne anvendte hamp, spanskør, morbærtræ, bambus, ris, strå og tang som råmateriale. Barken fra morbærtræet var den mest populære, og barken gav ligeledes papiret en meget høj kvalitet. Koreansk papir er kendt for sine fine, tætte og regelmæssige ribbelinjer på tværs og mere uregelmæssige men også tætte linier på langs. De tidligst kendte papirer kom fra Koguryo riget (37-668) i det nordlige Korea. Disse papirstykker var fremstillet af hamp, og de var blanke og hvide. Under det kinesiske Tang dynasti (618-907) sendte koreanerne papirark som tribut til Kina. Dette papir er beskrevet som tykt, stærkt, blankt og hvidligt, og det var meget populært især blandt lærde, kalligrafer og malere. En anden type papir var særligt holdbart og er blevet beskrevet som 'læderagtigt'. Det var et kraftigt papir, der blev benyttet til at fremstille regntøj, gardiner og bogbind.

De koreanske magthavere var klar over papirets vigtige rolle i udbredelsen af tekster, og mange koreanske regeringer var stærkt involveret i fremstillingen af papir. Foruden deres egen produktion af papir holdt de både opsyn med og støttede etableringen af lokal papirfremstilling over hele Korea.

Koreansk tusch var af høj kvalitet, og den blev også meget værdsat i Kina og Japan. Tuschstænger og plader var fra 600-tallet en del af de årlige tributgaver til den kinesiske regering. De blev fremstillet af sod fra afbrændt fyrretræ blandet med pulver fra hjortetakker. Dette skabte en meget dyb sort blank farve. Også den tusch, der senere blev benyttet til trykning, var af høj kvalitet, da den fik tilsat en vegetabilsk olie,

Opbevaringsbygning af trykbløkke for den koreanske udgave af Tripitala (den samlede buddhistiske tekstkorpus) i Haein templet i Korea. Blokkene er fremstillet af magnoliatræ.

der fik den trykte tekst til at stå meget klart frem.

Da koreanerne overtog de kinesiske tegn, sandsynligvis allerede fra slutningen af 300-tallet, kom deres bøger til at ligne kinesiske, både i opsætning og indbinding. Ligesom i Kina i samme periode skrev man i Korea på papirark eller tekstilstykker, der blev limet sammen og rullet op på træpinde. De blev beskyttet af ekstra stykker af papir og/eller tekstiler i yderst i rullen. Tegnene var placeret fra top til bund i kolonner og læserejningen var fra højre til venstre.

Også i Korea var buddhisterne med til at fremme trykningen af tekster. Da den foldede bog blev udviklet i Kina af

buddhisterne, overtog koreanerne da også denne, men formatet er ikke så udbredt som i Kina. Til gengæld blev den hæftede bog meget populær i Korea efter dens opfindelse i Kina i 12-1300-tallet. Teksterne blev sat op og trykblokkene skåret ligesom i Kina. Mange af de buddhistiske tekster blev sat i den såkaldte sutra-stil, der er baseret på håndskrevne tekster og kendt fra mange håndskrifter fundet i en grotte i Dunhuang (Gansu-provinsen i Kina). Store bogprojekter blev sat i værk som bl.a. den samlede buddhistiske teksts-korpus, *Tripitaka*, der blev sat og trykt i flere omgange. Da mongolerne ødelagte værket ved deres invasion i 1232 blev en ny udgave skåret og trykt fra 1237 til 1251. Udgaven består af 81.258 blokke, der alle er skåret på begge sider, og de har alle overlevet til i dag. Blokkene er opbevaret i en speciel bygning i Haein templet i det nuværende Sydkorea.

Ligesom i Kina begyndte man i Korea, måske allerede i 11-1200-tallet, at anvende løse typer fremstillet i metal; dog er det tidligste bevarede metaltryk fra 1403. Tidligere tryk med løse typer i træ kendes dels fra en omtale af et tryk fra 1234 og dels fra overleverede tryk fra 1395 og 1397. Man anvendte bronze til de løse metaltyper i Korea, og kvaliteten af metaltrykkene opnåede et højt stade, bl.a. fordi de koreanske myndigheder organiserede trykningsprocessen i mange arbejdsgange med streng kontrol over hver enkelt led i fremstillingen. Typerne blev fremstillet både i den regulære stil og i kalligrafiske udgaver. I Korea vedblev trykningen af bøger med løse bronzetyper med at være populær i modsætning til i Kina, hvor man ofte fandt metoden besværlig og kostbar. Løse blytyper kom ind i Korea med vesterlændingenenes ankomst i den sene del af 1800-tallet.

Da koreansk filosofi og regerings-

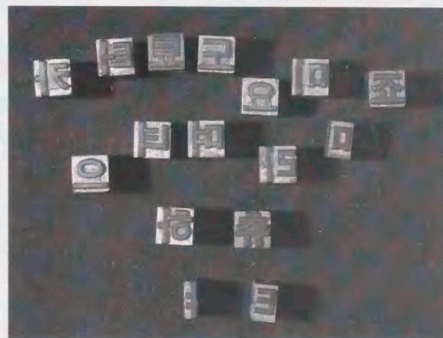
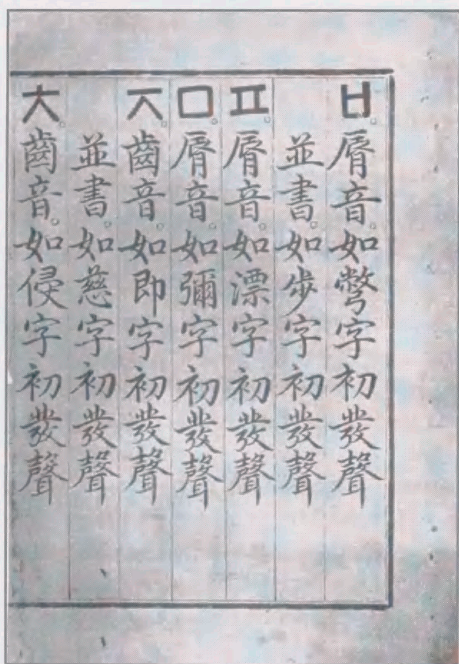
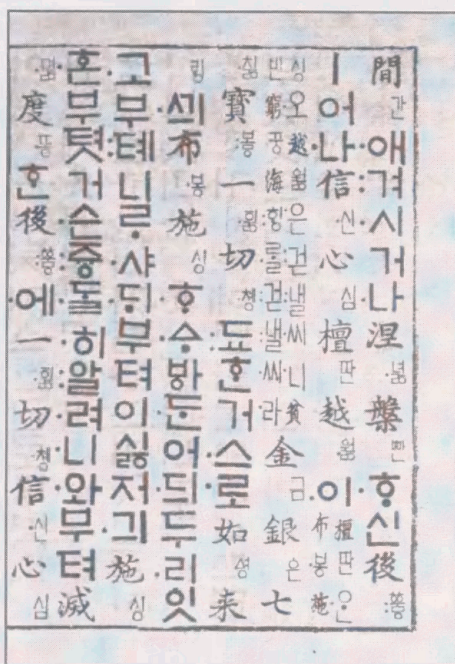

Fig. 15. Blytyper fra Korea med koreanske alfabetstavelser (Hangul) i spejlvendt form (Det Kongelige Bibliotek).

Side fra den første bog, der præsenterede det koreanske alfabet, Hangul, fra 1446 (Det Kongelige Bibliotek).

form baserede sig på den kinesiske kultur, var indlæringen af kinesisk og anvendelsen af kinesiske tegn en naturlig del af de lærdes virke i Korea. Det er vanskeligt at anvende kinesiske tegn til skrive koreansk, fordi det er et helt andet sprog end kinesisk. For at skrive rigtigt koreansk måtte man opfinde læseformer, der kunne lette skrivningen og læsningen. Udviklingen af sådanne metoder blev aldrig rigtig succesfulde og populære. Alligevel var der stor modstand blandt de lærde mod at erstatte kinesiske tegn med et nyt alfabet, da kong Sejong (reg. 1418-1450) opfandt et koreansk alfabet, som han offentliggjorde i 1446. Denne modstand holdt sig helt op til det sene 1900-tal. Alfabetet, nu kendt som hangul, havde indtil da mest været benyttet af buddhisterne og af overklassens kvinder.

Side med blanding af kinesiske tegn og det koreanske Hangul alfabet (Det Kongelige Bibliotek).

Kong Sejong og hans rådgivere valgte at sætte det nye alfabet op i stavelsesblokke og at skrive dem, som om det var kinesiske tegn i kolonner, hvor hver skriveblok fyldte en kvadrat ligesom et kinesisk tegn. De beholdt også den traditionelle skrivretning fra højre mod venstre. De første udgaver af hangul-skriften var noget firkantet i udseende, men med tiden kom bogstaverne til at fremstå mere runde og behagelige som en kalligrafisk udførelse, og dette gav alfabetet en større udbredelse. Nogle bøger fik dog en blanding af hangul-bogstaver og kinesiske tegn, da mange lærde mente, at en sådan kombination var mere givtig for forståelsen af teksten. Denne blanding af kinesiske tegn og hangul-bogstaver har været anvendt helt ind i 1900-tallet. I Nordkorea opgav man de kinesiske tegn allerede i 1940'erne, mens

man i Sydkorea først nu ser en langsom indførelse hangul-bogstaver i bøger og tidsskrifter.

Der findes nogle få trykte bøger med hangul-bogstaver i løse bronzetyper. De er dog ikke så præcise i deres opsætning af de enkelte stavelsesblokke, som man ser i bloktryk. Enkelte elementer i blokkene kan være noget uens anbragte, og en del stavelsesblokke synes ligeledes at stå noget skævt i forhold til andre blokke.

I Korea synes der ikke at have været nogen særlig udvikling af bogillustrationer. Opsætningen af teksterne, illustrationerne og hæftningen af bladene er den samme som i Kina. Det, der gør koreanske bøger specielt koreanske, bortset fra dem med hangul-bogstaver, er papiret og deres ydre bind. Som tidligere nævnt har det koreanske papir særlige ribbelinier, og bogbindene består som regel af et meget tykt papir. En del bind har desuden en blindprägning af geometriske mønstre. Mange bind er desuden farvet, gulbrun, gul eller blå. Hæfte-trådene kan også være farvet, og de kan som f.eks. være røde til et bind med gult omslag, hvide og røde til et blåt bind eller røde og gule tråde til et gulbrunt eller hvidt bogbind.

Moderne koreanske bøger er sat efter vesterlandsk mønster, hvor teksten ligger i vandrette linier med læseretningen fra venstre mod højre. Dog kan klassiske og historiske værker sættes som traditionelle bøger, hvor tegnene og/eller hangul-bogstaverne læses fra højre mod venstre i kolonner fra top til bund.

Japan

Det vides ikke med sikkerhed hvornår papir blev kendt i Japan, men en gang i 300-tallet kan japanerne have været præsenteret for papir, både som et

materiale til forskellige redskaber og som skrivemateriale. Papirfremstillingsprocessen kom måske til Japan i løbet af 400-tallet, men først et par hundrede år senere var papirfremstillingen udbredt. Som nævnt i indledningen er det første kendte håndskrift i Japan fra perioden 609 til 616, og det var skrevet på kinesisk papir, og de første stykker japansk fremstillet skrivepapir er dateret til 701. Fra 600-tallet steg behovet for papir til at skrive dokumenter, fordi japanerne indførte et kinesisk inspireret administrations-system. Samtidigt voksede skriveaktiviteten også p.g.a. buddhismens indtog i Japan. Den kinesiske indflydelse betød, at dokumenter, bøger og breve blev skrevet som i Kina i lodrette kolonner med læseretningen fra højre til venstre. Man har også fundet mange korte tekster af administrativ eller praktisk karakter på træstokke fra den sene del af 600-tallet og i 700-tallet. Dette minder om den tidligere kinesiske anvendelse af træ og bambus til tekster. Givetvis har træ været anvendt til mere praktiske formål, da papir var mere kostbart at fremstille end at tilhugge træ i passende størrelser til et givet formål.

Papir i Japan var op til 1000-tallet mest fremstillet af hamp og bark fra multebærtræet. Herefter var det en type af multebærtræet, gampi (*Wikstromia sikokiana*), der var populær. Fra 1500-tallet blev en papyruslignende græs, *mitsumata* (*Edgeworthia papyrifera*), også anvendt hyppigt. Japanske papirmagere fandt i 700-800-tallet på at tilføje papirmassen plante-slim udvundet af grøntsager, hvilket gjorde, at papiret blev tættere i fibrene og mere stærk og glinsende end kinesisk papir.

De første trykte skrifter, der kendes fra Japan, er nogle buddhistiske beskyttelsestekster, der blev gemt i små træpagoder i perioden 764 til 770. Disse pago-

der var sandsynligvis sendt fra Kina til forskellige buddhistiske templer rundt omkring i Japan. Teksterne er i rulleformat med den trykte skrift i ret dårlig udførelse på et gulligt papir fremstillet af hamp. De har sandsynligvis også været trykt i Kina, da man ikke har noget kendskab til, at trykkunsten var introduceret til Japan på dette tidspunkt. Som tidligere nævnt var tidlige trykte buddhistiske tekster beregnet til at blive gemt væk i pagoder og relikvieskrin, så læsbarheden var ikke vigtig, hvorfor trykket ofte var af ringe kvalitet.

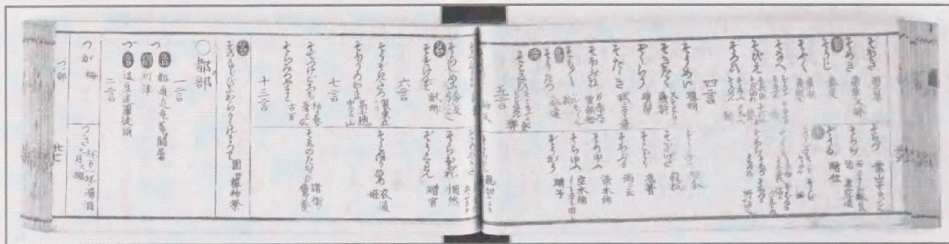
Lignende relikvietryk blev for første gang trykt i Japan i 900-tallet. Senere i 1000-tallet blev det vigtigt at trykke den buddhistiske kanon, *Tripitaka*, og som følge heraf opstod behovet for gode læsbare tryk. Et af dem blev trykt i Kofukuiji templet i Nara i 1088. Andre buddhistiske tryk er kendte fra 1000-1100-tallet, og de er alle genudgivelser af værker fra Kina. De kinesiske tegn er gengivet i en japansk kalligrafisk stilart, der var anvendt i de håndskrevne buddhistiske tekster, i modsætning til de kinesiske trykte tekster, der anvendte den mere firkantede sutrastil fra Song-tiden i Kina (960-1279).

Buddhistiske templer havde næsten monopol på alle former for trykning indtil slutningen af 1500-tallet. Fra 1200-tallet begynder dog udgivelsen af trykte sekulære værker at komme i gang. Før 1300-tallet var det udelukkende kinesiske værker, der blev udgivet, og trykkerne anvendte tegn der lignede den kinesiske sutrastil, men i 1300-tallet begyndte man tillige at trykke tekster med den japanske kana-skrift. I den anden halvdel af 1300-tallet kom der en del kinesiske trykkere til Japan, som flygtninge fra sammenbruddet af det mongolske styre i Kina (1279-1368). Dette forøgede kvaliteten i trykningen og medførte, at man over-

tog det kinesiske hæftede bogformat. Indtil da havde man limet de trykte ark sammen til enten bogruller eller foldebøger.

I slutningen af 1500-tallet kom to nye teknikker ind i det japanske bogtryk. For det første medbragte den japanske krigsherre Toyotomi Hideyoshi blandt andet krigsbytte også koreanske trykkere og udstyr til trykning med løse typer. De koreanske løse typer var fremstillet i bronze, men japanerne foretrak selv at producere dem i træ. Trykning med løse typer var almindelig op til 1650, hvor bloktrykket igen vandt indpas som den mest almindelige trykkerimetode. Den anden vigtige teknik var at trykke kana-skriften med sammenhængende dele ligesom det ses i kalligraferede håndskrifter. Desuden begyndte private trykkere at etablere sig i samme periode. Jesuitterne kom til Japan i slutningen af 1500-tallet, og de oprettede et europæisk bogtrykkeri med løse blytyper, men på grund af jesuitternes meget restriktive kontakt med japanerne kom deres trykkeriteknik ikke til at betyde noget for udviklingen af den japanske bogproduktion.

I begyndelsen af det 1600-tallet importerede japanerne en del kinesiske bøger med bloktryksillustrationer både med og uden farver. Denne import medførte, at japanerne startede en produktion af bloktryk med illustrationer. I begyndelsen tryktes de sort-hvide illustrationer, som derefter blev håndkolorerede, senere skar og trykte man de dele, der havde den samme farve i illustrationen efter hinanden. I Japan udviklede man dog denne farvetryksteknik meget langt og skabte en rig og meget værdsat produktion af farvede enkelttryk og bogværker. Mange af disse tryk viser en form for vestlig perspektiv, som japanerne hentede inspiration til fra kinesiske illustrerede værker, hvor der var anvendt vestlige tegneteknikker.

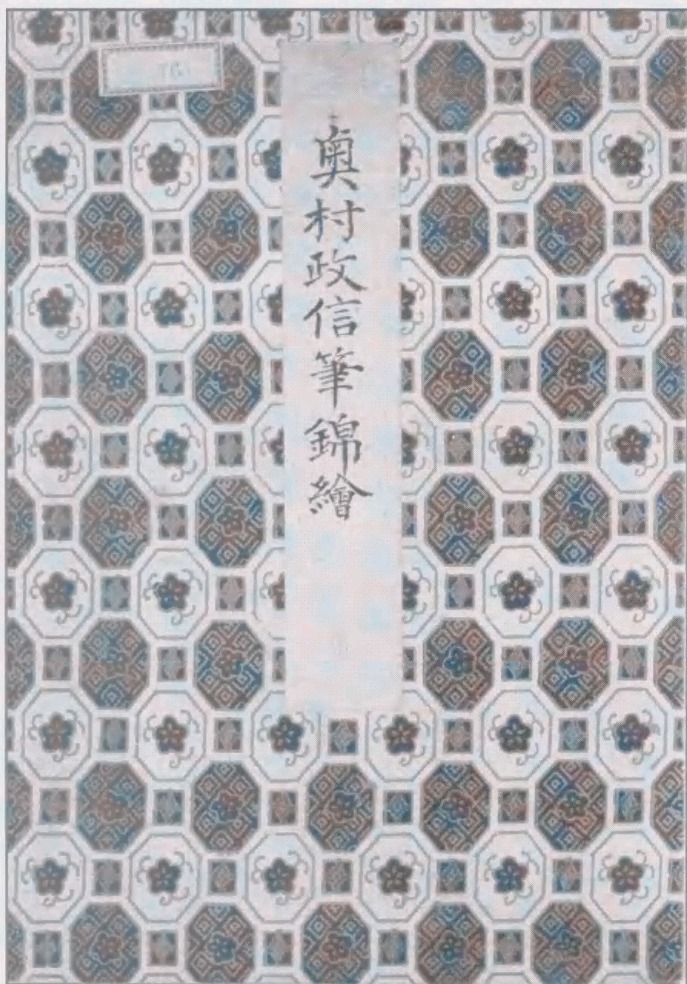
Japanisk ordbog (japansk til kinesiske tegn) i en lille størrelse af tværformatet. *Zoho taisei seigo kanazukai*, 1847 (Det Kongelige Bibliotek).

I Edo-perioden (1603-1867) opstod der en stærk kommerciel forlagsbranche, som konkurrerede med både statslige og buddhistiske trykkerivirksomheder. De to sidste udgav henholdsvis konfucianske og buddhistiske værker i store oplag. Den buddhistiske kanon, *Tripitaka*, blev f.eks. trykt både i en udgave med løse trætyper mellem 1637 og 1648 og som bloktryk bestående af omkring 60.000 trykplader i tiden 1669-1681. Dette sæt af blokke har overlevet til i dag i et tempel lidt uden for Kyoto. Med Meiji-restaurationen i 1868, hvor vestlige teknikker skulle indføres, underlagt japansk ideologi, kom vestlige trykkerimetoder hurtigt ind i forlagsverdenen. Maskinfremstillet papir blev ligeledes indført allerede i 1870'erne. Udviklingen af den japanske bog kom til at følge vestlige tryk teknikker og indbinding, men opsætningen af teksten i bøgerne forblev japansk. Man anvender stadig overvejende de lodrette kolonner læst oppefra og nedefter. De fleste bøger har den traditionelle læseretning fra højre mod venstre, men en del bøger sættes dog med vestlig læseretning fra venstre mod højre, selvom kolonnerne som oftest er bibeholdt. Indenfor emner af mere naturvidenskabelig karakter og i mange tidsskrifter sættes siderne i vandrette linier med vesterlandsk læseretning.

Bogens størrelse og opsætning af siderne Bogbind

Det japanske bogbind i den hæftede udgave var ganske varieret og findes i mange størrelser og formater. Ved siden af den almindelige hæftede bog i kinesisk stil, kan man se et tværformat, hvor hæftningen er på den korte side af bogen, således at der er mange flere kolonner med tekst end i den almindelige hæftede bog, og eventuelle illustrationer breder sig gerne ud over en hel side. Den almindelige hæftede bog måler som regel mellem 10-27 cm i højden og 8,5-19 cm i bredden, mens bøger i tværformat kan ligge mellem 6-15 cm i højden og 15,5-21 cm i bredden. Fra ca. 1870'erne blev tværformatet gjort større, så det nærmest lignede et fotoalbum f. eks. med en højde på 27 cm og en bredde på 37 cm. Foldebøger ses mest anvendt i de buddhistiske templer, men også i kommercielle bøger kan dette format tages i anvendelse som det f.eks. kan ses i manualer og motivbøger.

Ligesom hos den koreanske bog er mange af omslagene i kraftigt papir eller af flere sammenlagte lag papir. Bogbindene kan være farvede, med trykte mønstre eller blindtrykte mønstre, eller de kan være indhyllet i tekstiler bl.a. i fine brokader. Der bliver ofte gjort meget for at omslaget skal tage sig pænt ud, så man forsøger at afstemme

Traditionelt japansk bogomslag dækket med brokade (Det Kongelige Bibliotek).

titelfeltet med resten af omslaget, f. eks. ved at placere en enkel figur på forsiden som modspil til udformingen af titlen.

Sideopsætningen

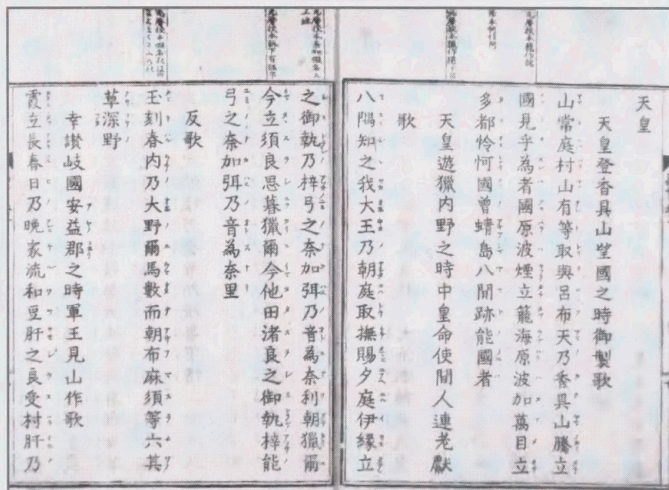
Opsætningen af teksten på siderne følger som før nævnt den kinesiske med lodrette kolonner, der læses fra oven og nedefter og fra højre mod venstre. Da japanerne anvender kinesiske tegn i deres skriftsprog, har det skabt en særlig form for sætning af teksten. Hvis en japaner

skal kunne læse en oprindelig kinesisk tekst efter en japansk læsemetode, kan man sætte særlige stavelsesbogstaver ved siden af de kinesiske tegn til højre for tegnene eller sætte kommentarer efter de kinesiske tegn i en japansk læsemåde, der kan være en blanding af kinesiske tegn og et japansk stavelsesalfabet.

Fra 900-tallet anvendte man et stavelsesalfabet. Denne skrift er en meget kalligrafisk skrift, der løber i kursive former ned gennem kolonnerne. Undertiden har

Man'yōshū ("De tusinde blade"). *Digitantologi fra ca. 759. Trykt i 1805. Digtene er skrevet med kinesiske tegn som fonogrammer efter et specielt skriftsystem, der kaldes man'yōgana og her påført den formodede arkaiske læsemåde (furigana) i katakana (Det Kongelige Bibliotek).*

Shisho ryakkai. *Kommenteret udgave af Sishu "De fire bøger" af Konfucius og Mencius, 6-4 årh. fvt. Trykt i Japan i 1875. Den oprindelige kinesiske tekst sammen med oversættelser og forklaringer på japansk i kanamajiribun (blanding af kanji (kinesiske tegn) og katakana-stavelsesalfabet) (Det Kongelige Bibliotek).*

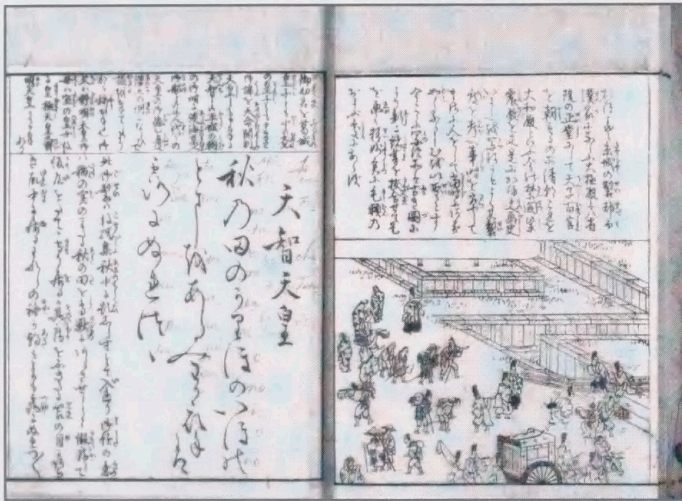

det været nødvendigt at tilføje kinesiske låneord med kinesiske tegn, men det overordnede indtryk er et meget flydende forløb. Teksten kan tillige få tilføjet nogle lydtegn til højre i hver kolonne for at angive bestemte lyde.

I de kinesiske bøger ser man undertiden tilføjet en form for kommentarer oven for selve teksten i nogle få kolonner (se øverst på siden). Dette ansprede japanske bogtrykkere til at indføre mere formelle afdelinger med kommentarer og forklaringer som

adskilte dele. Øverst ses som regel forklaringerne, gerne i mindre størrelse end selve teksten, og en linie mellem dem markerer hver deres område. Denne form for opsætning kan ligeledes anvendes på sider, hvor tekst og illustration hører sammen.

En del moderne bøger med kommentarer og forklaringer til en tekst har også adskilt dem fra hinanden, men det er nu mere almindeligt at lade et mellemrum skille dem ad end at lægge en linie mellem dem.

Hyakunin isshu hitoyogatari (100 netters fortællinger om de 100 digtere fra digtantologien Hyakunin isshu). Om digtantologien fra ca. år 1230. Trykt i 1833. Siderne er delt op i felter til illustrationer, hovedtekst og kommentarer (Det Kongelige Bibliotek).

Afsluttende bemærkninger

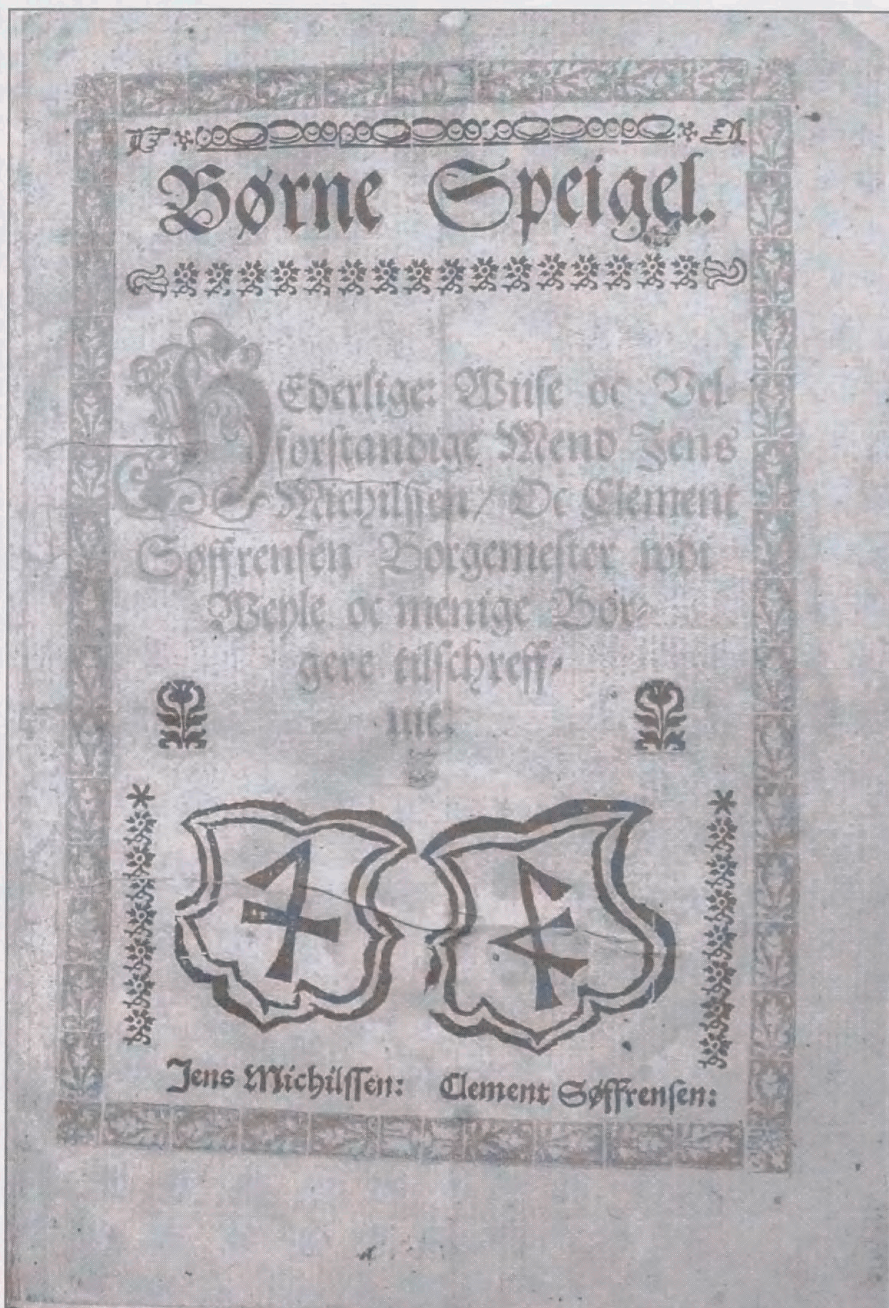
Den fjernøstlige bog er på mange måder en kinesisk bog, hvor bøger fra Korea og Japan kun har bidraget med nogle mindre lokale specialiteter. Disse modifikationer skyldes i høj grad de to landes særlige sprog, der har anvendt kinesiske tegn for at skrive deres fra kinesisk helt forskellige sprog. Dog er man ikke i tvivl om hvor en fjernøstlig bog stammer fra, når man står med den i hånden. Dette skyldes, at omslagene er forskellige i udformning, tykkelse

og de tråde, der hæfter papirarkene sammen. Som før nævnt har en ældre koreansk bog ofte farvede hæftetråde og omslagene er undertiden dekoreret med geometrisk-mønstrede blindtryk; papiret i bøgerne er også tit af en tykkere kvalitet end de kinesiske og japanske.

En traditionel japansk bog har gerne omslag, der viser en fin balance med titelfeltet og farven på omslaget, desuden er papiret i selve bogen af en finere kvalitet end de koreanske og kinesiske.

Genji monogatari ("Fortællingen om Prins Genji") af hofdamen Murasaki Shikibu (ca. 978-1015). Trykt i 1660. Wabun (klassisk japansk litterær tekst i hiragana med kun få kinesiske tegn) i en kalligrafisk stil fra Heian-perioden (794-1185), der kaldes onnade (kvindehånd) (Det Kongelige Bibliotek).

Niels Bredal: Børne Speigel. København: Mads Vinggaard, 1568. Denne bog er ikke en skolebog, men en bog med formaninger om børns opførelse, skrevet på rimede vers og delvis henvendt til barnet selv. Bogen er kun bevaret i et enkelt eksemplar (Det Kongelige Bibliotek).